

УДК 94(477.51-25):336.14:352.07 «1905/1907» (045)

Л.М. Шара

СОЦІАЛЬНІ ВИДАТКИ У БЮДЖЕТІ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЧЕРНІГОВА 1905–1907 рр.

Стаття присвячена одному з важливих напрямів господарювання міського самоврядування Чернігова – соціальній сфері. Йдеться про видатки з місцевого бюджету на розвиток освіти, утримання лікарні, забезпечення належних санітарно-гігієнічних умов у губернському центрі.

Ключові слова: міське самоврядування, бюджет, видатки, навчальні заклади, лікарня, санітарія.

Ліберальні реформи 60–70-х років XIX ст., здійснені в українських губерніях за імперської доби, на позір модернізували практично усі сфери життєдіяльності країни. Вагому роль в оновленні зовнішнього простору населених пунктів, задоволенні повсякденних запитів сільських і міських мешканців відіграли муніципальні органи влади – земства та міські громадські управління. Незважаючи на те, що законодавча база, на підставі якої вони функціонували, зазнавала переформатування у 90-х роках XIX – на початку XX ст., значно звузивши межі їхньої самостійності, утім, це не завадило сумлінно виконувати свої обов'язки у господарсько-побутовій і соціальній царинах.

Самоврядними інституціями Чернігова, що обиралися за Положеннями 1870 й 1892 рр., було зроблено чимало. Завдяки зусиллям гласних Чернігів із «губернського хутора», як назвав його свого часу Л. Глібов, перетворився на оновлене місто. Про очевидні здобутки та недоліки у роботі чернігівського громадського управління, особливості його формування, соціальний склад й політичні уподобання думців побіжно писали у контексті вивчення загальноісторичних процесів і скрупульозно досліджували окремі аспекти [1; 3; 7]. Однак, наразі більше невідомих сторінок, ніж знаних, через що тема самоврядування Чернігова є актуальною й беззаперечно містить наукову новизну.

Однією із незаповнених лакун є проблема фінансово-го підтримки виборної влади, шляхи наповнення бюджету та вектори спрямування грошових потоків. Відтак, ставимо за мету охарактеризувати соціальні видатки міської думи упродовж 1905–1907 рр. Це однозначно складні часи, коли економіка, ще не оговтавшись від російсько-японської війни, постала перед першою російською революцією; у тісний клубок переплелися суспільно-політичні та соціально-економічні негаразди. Та, попри те, чернігівські думці не полишили опікуватися соціальною сферою. Спираючись на наявні у нашому розпорядженні матеріали, можемо стверджувати, що поміж соціально значимих статей міських видатків пріоритетними були відрахування на розвиток освітньої мережі, організацію медичного обслуговування населення, підтримання належного санітарно-гігієнічного стану у Чернігові.

Цілковито усвідомлюючи потребу молодого покоління в освіті, гласні, діючи у законодавчо дозволеному просторі, фінансували початкові, професійні та середні навчальні

зклади, ініціювали заснування нових училищ, виділяли стипендії малозабезпеченим учням, одноразову адресну допомогу для поліпшення матеріально-технічної бази освітніх осередків, проведення загальноміських заходів, націлених на поширення грамотності серед чернігівців.

Першорядною у структурі соціальних витрат муніципального бюджету була початкова освіта. Кошти спрямовувалися по кількох напрямках – відкриття та утримання навчальних закладів, оплата роботи педагогічного колективу, заохочувальні стипендії для талановитих, але бідних, вихованців. Протягом 1905–1907 рр. міська дума Чернігова допомагала чотирикласному міністерському училищу (чоловічому), двокласному міністерському училищу (жіночому), першому однокласному чоловічому училищу, другому однокласному жіночому училищу, четвертому однокласному, третьому однокласному чоловічому училищу (Володимирському), жіночому училищу (Гоголівському), п'ятому Гоголівському училищу, шостому міському училищу на Лісковиці, єврейському училищу Талмуд-Тора [4, арк. 1]. Так, 1905–1906 навчального року, з огляду на переповненість четвертого міського училища імені М. Гоголя, самоврядні органи задумали відкриття п'ятого училища. Задля цього асигнували 18 тис. руб., збудувавши кам'яний навчальний корпус [2, с. 84]. Через два роки, у вересні 1908 р., на Лісковиці (історичний район Чернігова) спорудили шосте міське училище, що отримало назву Лісковицьке. Щоправда, того разу змогли скористатися державною поміччю у сумі 9400 руб., з яких 8500 руб. поглинули будівельні роботи, а 900 руб. – придбання меблів і шкільного приладдя. Для квартир учителів місто прилаштувало приміщення колишньої читальні-чайної [2, с. 85].

Частково за муніципальний кошт постало й двокласне міністерське училище (жіноче). На будівництво навчального корпусу дума передала 2 тис. руб. Крім фінансової підтримки, самоврядні структури ухвалювали рішення про безкоштовне відведення під навчальні заклади міської землі. Приміром, для побудови двокласного міністерського жіночого училища виділили ділянку напроти Воскресенської церкви, для початкового училища Талмуд-Тора – на Олександрівській площі.

У бюджеті планувалися витрати на оплату праці учительського колективу та ренти за житло, так звані квартирні. Характерно, що, враховуючи тогочасні економічні труднощі, громадське управління турбувалося про збільшення виплат по цих статтях. Зокрема, упродовж 1905–1907 рр. квартирні зросли з 96 до 120 руб. на рік. Збільшувався також й річний зарібок педагогів з урахуванням стажу роботи. Молоді спеціалісти отримували по 540 руб. на рік (разом із квартирними), а за кожні 5 років праці оплата примножувалася на 5 %. Із 1 вересня 1908 р. учителі здобули право на державну пенсію.

Аби підтримати учнів із малозабезпечених родин, гласні затверджували стипендії. Скажімо, кожного року асигнували по 1 тис. руб. для 10 стипендіатів у двох Го-

голівських училищах [2, с. 87].

До соціальних видатків чернігівського бюджету належало й фінансування професійних навчальних закладів. Щорічно планувалося по 200 руб. для чоловічого ремісничого училища та єврейського жіночого ремісничого училища А.І. Коган [2, с. 90]. Значно більше передбачалося на утримання міського Олександрівського ремісничого училища, заснованого думою 1888 р. З моменту утворення воно готувало фахівців для слюсарно-ковальської і слюсарно-токарної справ. Через деякий час міська влада вирішила розширити напрями підготовки майстрів. Було асигновано 6 тис. руб. на відкриття ливарного відділення. Щорічно виділялося по 1500 руб. для його потреб. На жаль, реалії засвідчили, що дана спеціальність не користувалася попитом, отже, утримання ливарного відділення стало збитковим. Проаналізувавши ситуацію, гласні пішли не найпростішим шляхом (шляхом закриття спеціальності), а, навпаки, задумали пристосувати ливарне відділення для виробництва конче необхідних у комунальному господарстві водогінних труб, гідрантів, арматур для обозів та іншої подібної продукції на замовлення приватних осіб й промислових підприємств [2, с. 88].

Поза своєю увагою думці не полишали й заклади середньої освіти – чоловічу і жіночу гімназії та реальне училище. Скажімо, на потреби паралельного класу при чоловічій гімназії давали по 800 руб. на рік, для жіночої гімназії виділяли по 1840 руб. Варто наголосити, що жіноча освіта, на відміну від чоловічої, вважалася прерогативою муніципального управління, через те у Чернігові гімназія для дівчат утримувалася частковим способом – земством й міським самоврядуванням. Та найбільше бюджетних грошей поглинало реальне училище – щорічно по 5 тис. руб. Така сума була зовеликою, тому, як свідчить документація діловодства, міська дума неодноразово клопотала про звільнення від цих витрат. Хоча ж, наголосимо, реальне училище постало саме завдяки наполегливості самоврядних інституцій.

Гласні міської думи також виношували ідею заснування у Чернігові ще трьох навчальних закладів – чоловічої і жіночої гімназій та учительської семінарії. Навіть на мапі губернського центра запланували три місцини для навчальних корпусів і в бюджеті передбачили 9 тис. руб. для будівельних робіт [2, с. 89, 90]. Безсумнівно, потреба в нових освітніх закладах була, утім, чи спроможним виявився би місцевий бюджет?

Загалом же, протягом 1905–1907 рр. чернігівське самоврядування витратило на розвиток освіти 171662 руб. 88 коп. (1905 р. – 67872 руб., 19 коп., 1906 р. – 57452 руб. 20 коп., 1907 р. – 46338 руб. 49 коп.) [2, с. 92]. Із цих грошей початковими й професійними освітніми інституціями поглинулося 146658 руб., 31 коп. Зокрема, 1905 р. асигнували 54521 руб., 33 коп., 1906 р. – 50606 руб. 81 коп., 1907 р. – 41530 руб. 17 коп. [2, с. 91]. Адресна допомога навчальним закладам обійшлася у 21444 руб. 28 коп.,

з яких 1905 р. виділили 12072 руб. 92 коп., 1906 р. – 5549 руб. 12 коп., 1907 р. – 3822 руб. 24 коп. Крім цього, на різноманітні заходи, націлені на поширення грамотності, витратили 3560 руб. 29 коп.: 1905 р. – 1277 руб. 94 коп., 1906 р. – 1296 руб. 27 коп., 1907 р. – 986 руб. 08 коп. [2, с. 92].

Зауважимо, що видатки на соціальні потреби виділялися як безпосередньо з міського бюджету, так із річних прибутків громадського банку, заснованого ще 1875 р. Так, щорічно кредитна установа відраховувала по 200 руб. на утримання початкового училища Талмуд-Тора, по 700 руб. – на стипендії для 10 кращих вихованців Гоголівських училищ [2, с. 87], по 100 руб. – нужденним учням жіночої гімназії та реального училища, по 70 руб. – вихованцям чоловічої гімназії [2, с. 90]. Регулярно допомагали міським притулком, асигнуючи по 300 руб. на рік дитячому притулку, по 100 руб. – притулку для хлопчиків, по 50 руб. – притулком глухонімих і сліпих [2, с. 87].

Іншим спрямуванням соціальних витрат були організація медичного обслуговування населення та підтримання належної санітарії у Чернігові. Передусім, муніципальні кошти витрачалися на функціонування міської лікарні, розташованої, за висловом гласних, у добротному приміщенні з необхідним умеблюванням і лікарськими інструментами. Працювали там лікар і фельдшер-жінка. Остання, окрім професійних зобов'язань, видавала з аптеки безкоштовні медичні препарати для малозабезпечених категорій чернігівської громади. З огляду на її завантаженість роботою, особливо у періоди епідемій, думці проголосували за розширення штату медичного персоналу й запросили на роботу ще одну фельдшерку. Також на засіданні думи підняли питання про відкриття другої міської лікарні на Лісковіці та запрошення штатного лікаря. На жаль, до кінця 1907 р. не вдалося реалізувати задумане. Натомість спробували втілити, як тоді здавалося, слушну ідею про запровадження нічних чергувань міського лікаря. Проте, виявилось, що у містян не має нагальної потреби у медичній допомозі серед ночі. Водночас, лікар, не пославши кілька ночей поспіль, з труднощами проводив прийом хворих удень. Нічні чергування довелося відмінити [2, с. 95]. Бюджетним коштом утримувався також шкільний лікар.

Соціальними видатками передбачалися заходи під час боротьби з інфекційними епідеміями – досить частими явищами у тогочасному суспільстві. Гласними ретельно продумувався план щодо локалізації заражених, зокрема у міській лікарні організували нічні чергування додатково запрошених лікарів, оплачувалися послуги візників, які транспортували інфікованих.

За підтриманням санітарно-гігієнічних умов стежили санітарні комісії, які періодично ревізували приватні садиби, заклади, спеціалізовані на виробництві й реалізації продуктів харчування, установи громадського користування. Органи самоврядування фінансували централізоване прибирання Чернігова з використанням асенізаційного обозу, видавали обов'язкові розпорядження

профілактичного характеру. У цілому, протягом 1905–1907 рр. міське врядування асигнувало на потреби медичної та санітарної частин 44209 руб. 29 коп. Якщо простежити по роках, то маємо наступне: 1905 р. виділили 12708 руб. 76 коп., 1906 р. – 14692 руб. 29 коп., 1907 р. – 16808 руб. 24 коп. Із них значний сегмент спрямовувався на купівлю препаратів для безоплатного лікування малозабезпечених городян [2, с. 96].

Окрім цього, під опікою самоврядних інституцій перебував нічний притулок на 90 осіб й безкоштовна для них їдальня [2, с. 93]. За три роки на різноманітні напрями громадського «призрения» асигнували 12791 руб. 83 коп., з яких 3528 руб. 04 коп. виділили 1905 р., 3875 руб. 50 коп. – 1906 р. та 5388 руб. 29 коп. – 1907 р. [2, с. 94]. Сумарний показник соціальних витрат (освіта, медицина, санітарія, громадське «призрение») за 1905–1907 рр. склав 228664 руб. або 84108 руб. 99 коп. у 1905 р., 76019 руб. 99 коп. – 1906 р., 68535 руб. 02 коп. – 1907 р. Відносна частка видатків на соціальну сферу у річному бюджеті становила відповідно 32 % – 1905 р., 28 % – 1906 р. і 23 % – 1907 р. [2, с. 20, 24, 26]. Цілком закономірно, що на фоні загального скорочення доходів знижувався й відсоток на фінансування соціально значимих проектів. Таким чином, міське самоврядування Чернігова, плануючи видаткові статті у місцевому бюджеті на 1905–1907 рр., попри складнощі суспільно-політичних процесів, а отже, й економічного стану, продовжувало фінансувати навчальні заклади, у тому числі розширюючи освітню мережу, дбало про медичне забезпечення городян й належні санітарно-гігієнічні умови у губернському центрі. Утім, з огляду на загальне скорочення річних прибутків, воно мусило зменшувати й соціальні витрати.

ПОСИЛАННЯ

1. Демченко Т. Чернігівська міська дума у 1905 році: (До століття першої російської революції) / Т. Демченко // Сіверянський літопис. – 2005. – № 6. – С. 27–35; Демченко Т., Тарасенко О. До історії діяльності Чернігівської міської думи в жовтні 1905 року / Т. Демченко, О. Тарасенко // Сіверянський літопис. – 2006. – № 2. – С. 11–19.
2. Краткий обзор деятельности Черниговского городского общественного управления за четырёхлетие 1905–1909 гг. – Чернигов, 1908. – 116 с.
3. Нікітін Ю. Культурно-господарська діяльність муніципальних структур в останній третині XIX ст.: на прикладі Чернігівської губернії / Ю. Нікітін // Сумська старовина. – Суми, 2009. – № XXVIII–XXIX. – С. 7–20.; Його ж. Пореформені міста Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у другій половині XIX ст.: історичний аспект самоврядування / Ю. Нікітін. – Вінниця, 2014. – 252 с. та ін.
4. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 145, оп. 1, од. зб. 20, 4 арк.
5. ДАЧО, ф. 145, оп. 1, од. зб. 452, 25 арк.
6. ДАЧО, ф. 145, оп. 1, од. зб. 644, 13 арк.
7. Чорний Д. Видатки міських дум Харківської та Чернігівської губерній на народну освіту (кінець XIX – початок XX ст.) / Д. Чорний // Вісник Харківського національного університету імені В. Каразіна. – Х., 2003. – № 594. – С. 224–233.; Його ж. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.) // Д. Чорний. – Х., 2007. – 304 с. та ін.

Шарая Л.Н. Социальные расходы в бюджете городского самоуправления Чернигова 1905–1907 гг.

Статья посвящена одному из важных направлений в хозяйствовании городского самоуправления Чернигова – социальной сфере.

Рассказывается о расходах из местного бюджета на развитие образования, содержание больницы, обеспечение надлежащих санитарно-гигиенических условий в губернском центре.

Ключевые слова: городское самоуправление, бюджет, расходы, учебные заведения, больница, санитария.

Shara L.M. Social expenses in the budget of Chernihiv city government in 1905-1907

The article is devoted to one of the important areas in the management of Chernihiv city government – the social sphere. Expenses from the local budget on the development of education, maintenance of hospitals, and provision of hygienic and sanitary conditions in the provincial center are under consideration.

Key words: municipality, budget, expenses, education, hospital, sanitation.

28.02.2017 p.

j

УДК 94(477.552) «1906/1917»

А.П. Гриценко

СТОЛИПІНЬСЬКА АГРАРНА РЕФОРМА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ НА ГЛУХІВЩИНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена питанню проведення Столипінської аграрної реформи 1906–1917 рр. на теренах Глухівщини як одного з багатьох регіонів України. Автор досліджує загальнодержавні процеси в регіональних умовах.

Ключові слова: регіональна історія, аграрна реформа, Глухівський повіт, община, хутір, відруб.

Питання проведення Столипінської аграрної реформи початку ХХ ст. привертало до себе увагу дослідників історії. Однак, представники радянської історіографії тенденційно підходили до оцінки реформи, досліджуючи її соціально-політичні завдання. Втім, такі науковці, як С. Дубровський, П. Єфремов, С. Сідельніков [1], опрацювавши значний масив фактичного матеріалу, систематизували та залучили до наукового обігу нові історичні джерела.

З середини 1980-х рр., в умовах трансформації суспільства, відбувається повернення до вивчення цієї теми. Історики А. Глаголев, А. Аврех, І. Ковальченко [2] звертають увагу на проблеми аграрної історії, аналізують причини та позитивні наслідки Столипінської аграрної реформи. Відзначення на початку ХХІ ст. сторіччя з часу її запровадження спричинило появу нових історичних розвідок А. Анфімова, А. Бородіна, В. Тюкавкіна [3], які у своїх публікаціях здійснили відхід від стереотипів та ідеологічних догм.

Означене питання досліджували і українські вчені О. Реєнт, О. Бойко, В. Пилипенко, М. Якименко, В. Шевченко [4], які зосередились на розгляді регіональних особливостей реформи. Також українськими істориками В. Майстренком, В. Бочаровим, І. Власиком, О. Приймаком та Л. Ігнатовою [5] було здійснено низку дисертаційних досліджень. На теренах Чернігівщини та Сумщини цією проблемою займалися О. Герасимчук та В. Жмака [6].

Однак, незважаючи на досить велику кількість наукових праць з історії Столипінської аграрної реформи, включно